

Tijdlijn NVvP - Uitwerking 1911-1920

1) 1911 - Die Irren

Het toenemend belang dat gehecht werd aan introspectie en subjectiviteit in de psychiatrie van de eerste decennia van de 20ste eeuw werd in de kunst weerspiegeld door de opkomst van het [expressionisme](#). Deze stroming kenmerkte zich door ambivalentie t.o.v. moderniteit, de stad en het moderne leven (vgl. Freud's *Civilization and its Discontents*), prioritering van subjectiviteit, een fascinatie met het naakte lichaam en primaire emoties, emotioneel geladen portrettering, en, na 1914, de noodzaak de verwoestende ervaring van de Eerste Wereldoorlog te confronteren.

Met hoekige en verwrongen afbeeldingen poogden de kunstenaars uitdrukking te geven aan zaken waar geen woorden voor waren. Waanzin, krankzinnigheid en het leven in het gesticht waren logische onderwerpen voor de Expressionisten, en zowel het pessimisme van (en verzet tegen) de hereditaire degeneratietheorie als de gelaagdheid en het mysterie van het onbewuste in de psychoanalyse vonden hun weg naar het doek.

In het gedicht *Die Irren* van [Georg Heym](#) (1910) zijn deze thema's herkenbaar: de desintegratie van het Ik is nauw verbonden met kritiek op de beschaving van de grote stad.

Der Mond tritt aus der gelben Wolkenwand.

Die Irren hängen an den Gitterstäben,

Wie große Spinnen, die an Mauern kleben.

Entlang den Gartenzaun fährt ihre Hand.

In offenen Sälen sieht man Tänzer schweben.

Der Ball der Irren ist es. Plötzlich schreit

Der Wahnsinn auf. Das Brüllen pflanzt sich weit,

Daß alle Mauern von dem Lärme beben.

*Mit dem er eben über Hume¹ gesprochen,
Den Arzt ergreift ein Irrer mit Gewalt.
Er liegt im Blut. Sein Schädel ist zebrochen.*

*Der Haufe Irrer schaut vergnügt. Doch bald
Enthuschen sie, da fern die Peitsche knallt,
Den Mäusen gleich, die in die Erde krochen.*

Voor besprekingen van het gedicht, klik [hier](#) of [hier](#).

Schilderij: Der Verruckte door Erich Heckel

2) 1911 - Dementia praecox, oder Gruppe der Schizophrenien

Een bekende mythe over de geschiedenis van het vak psychiatrie is dat er sprake is van twee dominante perspectieven of scholen, de biologische en de psychologische, die elkaar afwisselen in een soort kosmische pendelbeweging. Shorter past een variant van deze beeldspraak toe in zijn geschiedenis van de psychiatrie die twee periodes van biologische psychiatrie scheidt door een psychoanalytisch intermezzo. Dit schema beïnvloedt ons denken nog steeds, waarbij we geneigd zijn begrippen te clusteren: natuurwetenschap, objectiviteit, 'DSM-psychiatrie', hersenziekten, schizofrenie, ze ondersteunen elkaar als een metafysische *support group*. De historicus Timo Bolt wijst erop dat de metafoor van de pendule de complexiteit van onze wetenschappelijke en conceptuele geschiedenis geen recht doet. De wederwaardigheden van de psychoanalyse in relatie tot het voor ons inmiddels sterk biologisch beladen begrip schizofrenie illustreren de noodzaak de geschiedenis niet te simplificeren.

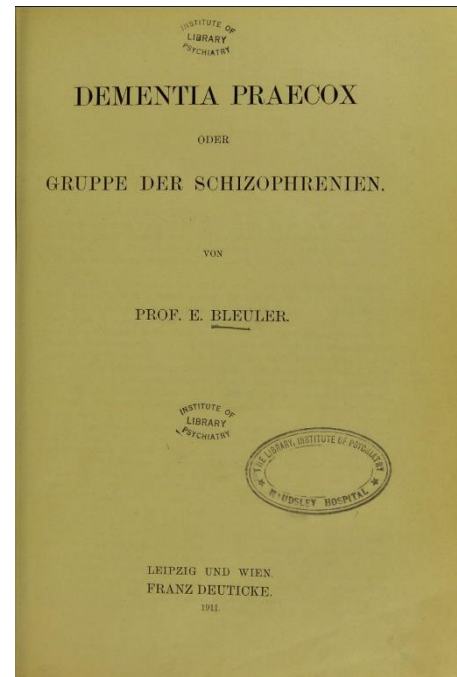
Toen Bleuler in 1898 werd aangesteld als directeur van de Burghölzli, was hij al een bewonderaar van het werk van Freud. Hij preef de *Studien über Hysterie* en schreef in een recensie van de *Traumdeutung* dat Freud ons 'een deel van een nieuwe wereld' had laten zien. Freud verheugde zich zeer in deze steun van een gerespecteerd, mainstream hoogleraar. Het was Bleuler die Jung liet kennismaken met het werk van Freud, en samen werkten ze jaren samen aan het toepassen van psychoanalytische ideeën bij psychose, onder andere via de door Jung ontworpen woord-associatie test (zie vorige aflevering).

Ze namen afstand van beloop als essentieel kenmerk van psychose, ten faveure van hun theorie van mentale 'complexen' met een autonome kracht die het functioneren van het ego-complex ondermijnden. De verscheuring impliciet in schizofrenie is niet de splitsing van de persoonlijkheid maar het basaal afbrokkelen van het vermogen van de geest om stabiele associaties tussen gedachten, gevoelens en percepties te vormen. Bleuler meende dat deze dysfuncties geworteld waren in een metabole dysbalans of een toxisch intern proces, en uiteindelijk het resultaat waren van genetische defecten. Maar hoewel de primaire symptomen materieel bepaald waren, vertoonden mensen met schizofrenie ook secundaire symptomen als stemmen, gedachtecho's, en wanen.

Volgens Bleuler had het weinig zin om op zoek te gaan naar de biologische oorzaken van deze symptomen, omdat ze geen rechtstreeks gevolg daarvan waren daarvan: ze waren een uiting van psychologische mechanismen (zoals door Freud beschreven) ingezet om de geest te beschermen tegen een wereld die ze ervoeren met hersenen die niet goed functioneerden. Biochemie én psychoanalyse waren dus nodig om schizofrenie te begrijpen en te behandelen.

Freud was hier niet content mee, en zette Bleuler onder druk om zijn mening aan te passen. Bleuler weigerde, en de onenigheid leidde ertoe dat Bleuler zich terugtrok uit de International Psychoanalytical Association. In zijn brief schreef hij: "Naar mijn mening is het voor religieuze gemeenschappen noodzakelijk en voor politieke partijen nuttig om te zeggen 'Hij die niet voor ons is tegen ons.' Maar hoewel ik dit principe dus kan begrijpen, vind ik het

schadelijk voor de wetenschap.” Freud verloor zijn belangrijkste academische steunpilaar in Europa, en ontwikkelde zich vanaf toen relatief autonoom van de psychiatrische academische wereld.

Lees Dementia praecox [hier](#).

Bron: Timo Bolt (2010). De pendel, de kloof en de kliniek: Leendert Bouman (1869-1936) en de 'psychologische wending' in de Nederlandse psychiatrie. Studium 3: 82-99.

3) 1912 - De psychoanalyse ter discussie

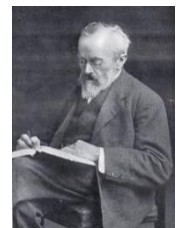
Hoe verging het de psychoanalyse in Nederland? In de vorige aflevering werd al het Internationale Congres in Amsterdam (1907) aangehaald, waar Jung de psychoanalyse mocht verdedigen, en steun kreeg van Zwitserse en Duitse collega's (Frank en Gross). Opvallend was daarbij dat de aanvallen op de psychoanalyse niet kwamen uit de hoek van de 'medisch materialisten' (in de neurologische lijn van Winkler), maar vanuit Duitse en Franse collega's die alternatieve psychologische verklaringen aantrekkelijker vonden. Er was toen dus al sprake van een meer inclusieve en pluralistische kijk op geestesziekte, waarbij biologie en psychologie naaste elkaar konden bestaan. Dit betekende geenszins dat alles mocht, zoals moge blijken uit commentaren in de discussies rond psychoanalyse.

Bestuurslid W.H. Cox, bouwheer van Brinkgreven (1894) en geneesheer-directeur van het Utrechtse gesticht, organiseerde tijdens de voorjaarsvergadering van 1912 een discussie over psychoanalyse. Naast fervente tegenstanders die de psychoanalyse afdeden als 'gevaaren en fantasmen', 'zwijnerij', en 'eene lukraak methode', waren er kritisch-welwillende geluiden, met twijfels aan de bruikbaarheid. Toekomstig NVvPN-voorzitter van Erp Taalman Kip onderschreef het belang van het seksuele bij lijders aan functionele neurosen, maar omdat de meeste mensen zich daar wel van bewust waren was de omslachtige psychoanalyse volgens hem niet nodig.

Leendert Bouman zei een middenstandpunt in te nemen, en 'dat hij volstrekt niet behoort tot de overige aanhangers van Freud, maar dat hij evenmin wil ontkennen, dat er wat goeds is in de Freud'sche beschouwingen.' Volgende stappen in de -terughoudende- ontvangst van Freud in Nederland waren Jelgersma's diërede van 1914, *Ongeweten geestesleven*, waarin hij een aantal van Freud's opvattingen onderschreef en [de oprichting door een kleine groep \(13\) psychiaters van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse in 1917](#). Ook bij Jelgersma was er echter geen sprake van een verloochening van neuro-anatomische benaderingen. Al met al, concludeert Vos, illustreren deze opmerkingen vooral dat er verder gekeken werd dan de somatische psychiatrie van de late negentiende en vroege twintigste eeuw.

Dat de ontvangst van Freud nogal afhankelijk was van geografische regio, kan mooi geïllustreerd worden aan de hand van een artikel van Charles Mercier in het British Medical Journal van Dec. 30 1916 ([hier te vinden](#)). Hierin wordt, met wat ik alleen als niets ontziend Brits sarcasme kan omschrijven, psychoanalyse met de grond gelijk gemaakt. Een fragment, alleen al vanwege het taalgenot:

"It is true that psycho-analysis is past its perihelion, and is rapidly retreating into the dark and silent depths from which it emerged, but as it has in certain cases an unquestionable value, and as, moreover, the historian of medicine of the future will have difficulty in finding any account of it, it is well that it should be systematically described before it goes to join pounded toads and sour milk in the limbo of discarded remedies."

De attente lezer heeft opgemerkt dat Mercier kennelijk wel degelijk waarde lijkt te zien in psychoanalyse. Jawel, maar dan wel exclusief voor de praktisant ervan:

"I have said that psycho-analysis performs a very useful function. By this I mean that it brings comfort, relief, and satisfaction to many a sufferer... The sufferers I refer to are not those upon whom the method is practiced, but those who practice it...It is a god-send to them to be provided with a decent excuse for allowing their thoughts to dwell upon sexual matters and for freely talking and writing about them."

4) 1913 - Allgemeine Psychopathologie

Het magnum opus van Karl Jaspers wordt met recht beschouwd als één van de meest invloedrijke werken in de geschiedenis van de psychiatrie. Zijn poging om orde te scheppen in de panoplie van mentale fenomenen door rigoureuze beschrijving, definitie, en classificatie gaf de psychiatrie gereedschap om ontregelde menselijke subjectiviteit te begrijpen, en de descriptieve fenomenologie die daaruit voortkwam diende als basis voor ons perspectief op psychopathologie tot op de dag van vandaag.

Jaspers' werk was deels een voortzetting van het nosologisch project van Kraepelin (hij werkte in Heidelberg onder Franz Nissl, die weer door Kraepelin was aangesteld), maar ook een reactie daarop: Jaspers zag dat Kraepelin's benadering primair somatisch bleef.

Net als zijn tijdgenoten was voor Kraepelin de descriptieve psychopathologie een tijdelijke ordening die mettertijd zou gaan wijken voor een classificatie die op hersenpathologie gebaseerd was. Voor Jaspers was dit een 'somatisch vooroordeel' die veronderstelt dat de realiteit van het menselijk bestaan een somatisch fenomeen is, en dat de mens alleen in somatische termen begrepen kan worden, een idee dat hij als hersenmythologie bestempelde. Geïnspireerd door het werk van Max Weber en beïnvloed door de hermeneutische methode van Dilthey en de fenomenologie van Husserl maakte Jaspers ruimte voor *betekenis* als een cruciaal concept in ons psychisch leven.

De Duitse filosoof Dilthey introduceerde de 'verstehende' methode en onderscheidde geesteswetenschap van natuurwetenschap, waarbij de interpreterende hermeneutiek de centrale methode van de geesteswetenschap vormde. Voor Jaspers lag het belang van de subjectieve ervaring voor de hand: "Dit huidige boek [Allgemeine Psychopathologie] werd begroet als iets dat radicaal nieuw was, terwijl ik alleen maar de psychische realiteit met de traditionele geesteswetenschappen verbonden heb.

Terugkijkend is het verbijsterend dat deze zo vergeten konden worden en de psychiatrie er zo vervreemd van is geraakt." Jablensky beschrijft 3 fundamentele methodologische principes die Allgemeine Psychopathologie zo onderscheiden. Het eerst principe is fenomenologische analyse, waardoor introspectie als methode werd gerehabiliteerd als een brug naar een landkaart van psychopathologie zoals die zich *in de ervaring* van patiënten voordoet. Het tweede was het scherpe onderscheid tussen de betekenisvolle verbanden tussen subjectieve ervaringen en de causale verbanden tussen mentale inhoud en hersenactiviteit, waarvoor natuurwetenschap aangewezen is. Het derde principe is die tussen de vorm van psychopathologische fenomenen en hun inhoud. Het is de vorm, volgens Jaspers, die de basis levert voor classificatie. Jaspers leverde met *Allgemeine Psychopathologie* een buitengewoon vruchtbare filosofische grondslag voor psychopathologie, maar gaf ook een belangrijke stimulans voor de ontwikkeling van de psychiatrische fenomenologie, waarover we nog zullen spreken!

Voor filosofen en historici van de psychiatrie is het werk van Jaspers zoets als David Bowie voor de popjournalistiek: je kunt je werk niet goed doen zonder er vertrouwd mee te zijn. Hengeveld heeft een fraai overzicht gegeven van achtergrond en inhoud van *Allgemeine Psychopathologie* [in het Tijdschrift voor Psychiatrie](#). Verdieping treft u hem in de meeste tekst- en handboeken over geschiedenis en filosofie van de psychiatrie, en heel aardig is 'One Century of Karl Jaspers' General Psychopathology' van Stanghellini en Fuchs.

Bron: Jablensky, A. 2013. Karl Jaspers: Psychiatrist, Philosopher, Humanist. Schizophrenia Bulletin vo. 39 no. 2 pp 239-241.

5) 1913 - Psychology as the Behaviorist Views It

Op 24 februari 1913 gaf John Broadus Watson een lezing aan Columbia University getiteld '[Psychology as the Behaviorist Views It](#).' Dit college zou bekend worden als de 'behaviorist manifesto' en Watson zelf als de vader van het behaviorisme. In zijn lezing leverde Watson bijtende kritiek op de gangbare definitie van psychologie als wetenschap van de geest en het bewustzijn. Hiermee plaatste de psychologie zich buiten de wetenschap, betoogde hij, en het kon deze positie slechts terugwinnen door zich te positioneren als een puur objectieve, experimentele tak van de natuurwetenschap, met als doel niet het begrip van de geest maar het voorspellen en controleren van gedrag. Hij wees 'esoterische' introspectie en de toets van het subjectieve bewustzijn af als interpretatieve standaard, en spoorde psychologen aan om gedrag als hun object van analyse te gebruiken.

Watson werd in 1878 geboren in een arm gezin in South Carolina, en studeerde psychologie aan de Universiteit van Chicago, waar hij in contact kwam met John Dewey en de Duitse bioloog Jacques Loeb. Watson raakte zeer geïnteresseerd in dierstudies van gedrag. Zijn dissertatie van 1903 betrof de neurologische en psychologische ontwikkeling van een rat.

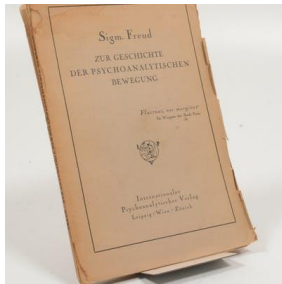
Na zijn afstuderen kreeg hij in een leerstoel aangeboden bij Johns Hopkins aangeboden door de ontwikkelingspsycholoog James Mark Baldwin, tevens hoofdredacteur van het prestigieuze *Psychological Review*. Kort na zijn aankomst moest Baldwin het veld ruimten vanwege een schandaal, waarmee Watson aan het hoofd kwam te staan van de afdeling en het tijdschrift. Hij gebruikte deze positie om 'animal psychology' onder de aandacht te brengen van zijn collega psychologen. In zijn denken was hij beïnvloed door het werk van Nobel prijswinnaar Ivan Pavlov, wiens onderzoek over conditionering voor het eerst onder de aandacht kwam van Amerikaanse academici in een artikel van Yerkes en Morgulis uit 1909 ([The method of Pawlow in animal psychology](#)).

Binnen vijf jaar volgde zijn behavioristisch manifest. Een jaar later, in 1914, publiceerde hij *Behavior: An Introduction to Comparative Psychology* (die vindt u [hier](#)), en een jaar later werd hij President van de American Psychological Association. In 1916 begon hij behavioristisch onderzoek toe te passen op geestesziekte (zie [Behavior and the Concept of Mental Disease](#)). In 1919 publiceerde hij zijn belangrijkste werk, *Psychology from the Standpoint of a Behaviorist*. Deze kunt u [hier](#) lezen.

Hoewel de opkomst van het behaviorisme soms als een revolutie wordt omschreven, was Watson niet de eerste of enige om de studie van het bewustzijn en introspectie binnen de psychologie te bekritisieren, en duurde het nog zeker tien jaar voordat het behaviorisme enig voet aan de grond kreeg in de Amerikaanse psychologie.

6) 1914 - De geschiedenis van de psychoanalyse (volgens Freud)

Geschiedenis, zo leren we, wordt geschreven door de overwinnaars. In 1914 publiceerde Freud *Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung* in het *Jahrbuch der Psychoanalyse* (Brill vertaalde het in 1917), zijn versie van het ontstaan van de psychoanalyse. "Psychoanalyse is mijn schepping. Tien jaar lang was ik de enige die zich ermee bezighield, en alle irritatie over dit nieuw onderwerp die bij mijn tijdgenoten is ontstaan is over mij heen gegooid in de vorm van kritiek. Zelfs vandaag, terwijl ik niet meer de enige psychoanalyticus ben, voel ik mij gerechtvaardigd om aan te nemen dat niemand beter dan ik kan weten wat psychoanalyse is, waarin het verschilt van andere methoden van het onderzoeken van het psychisch leven, welke gebied het zou moeten bestrijken, of dat het beter als iets anders aangeduid zou moeten worden."

Het stuk wordt vooral gezien als een polemieek tegen concurrerende theorieën die als vertakkingen vanaf de psychoanalyse waren ontstaan, met name van Alfred Adler en Carl Jung. Hij had er 'in woede aan gewerkt' volgens een brief aan Ferenczi. Hij schetst met name de geschiedenis van zijn ontdekking van het belang van infantiele seksualiteit, juist het punt waar Adler en Jung afstand van namen. In het laatste deel spreekt hij zijn volgelingen aan, die twijfelen tussen Freud, Stekel, Adler en, vooral, Jung.

Freud betoogt met voor hem ongebruikelijke felheid dat de theorieën van Adler en Jung zodanig haaks staan op de fundamentele uitgangspunten van psychoanalyse, dat ze die naam niet zouden mogen dragen. In de volksmond bleef men er nog enige tijd spreken van 'drie scholen van de psychoanalyse', maar uiteindelijk voltrok zich de onthechting en verwees men naar de 'Individuele Psychologie' van Adler en de 'Analytische Psychologie' van Jung.

Het historisch belang van dit stuk is vooral om de differentiatie te laten zien die al snel optrad in de psychoanalytische beweging en die ook als pars pro toto voor de psychiatrie en psychologie van de eerste twee decennia van de 20ste eeuw kan dienen: een verbreding van het vak naar nieuwe terreinen, nieuwe concepten van ziekte, met nieuwe methoden. Differentiatie was daardoor onontkoombaar, maar zouden de integratieve krachten van concepten als 'psychobiologie' of een vereniging van psychiaters en neurologen, de boel wel voldoende bij elkaar kunnen houden?

U vindt het stuk [hier](#).

Ernest Jones' beroemde biografie van Freud is eveneens beschikbaar bij het internet archief, [alhier](#).

7) 1914 - Mental Cases

Op 28 juli 1914 stortte de wereld zich in waanzin. De aanslag op Franz Ferdinand leidde tot een oorlogsverklaring die al gauw het Europese continent betrok bij een oorlog, die in de woorden van de Duitse Kaiser, voor de Kerst over zou zijn. Miljoenen stierven, nog veel meer liepen verschrikkelijke verwondingen op. De moderne oorlog werd met tanks, machinegeweren en bajonetten gevoerd, later met gas.

Honderden levens werden geofferd voor een paar meter land, die met dezelfde kost weer prijsgegeven werd. Ontsnappen was onmogelijk, wie deserteerde werd als lafaard en verrader doodgeschoten. Al gauw leverde deze helse realiteit een onverwacht probleem op voor de generaals: de effecten op de geestelijke gezondheid van hun soldaten. De Engelse dichter Wilfred Owen, zelf soldaat in WOI, schreef hierover het gedicht 'Mental Cases':

Mental Cases (Wilfred Owen, 1893-1918)

*Who are these? Why sit they here in twilight?
Wherefore rock they, purgatorial shadows,
Drooping tongues from jaws that slob their relish,
Baring teeth that leer like skulls' tongues wicked?
Stroke on stroke of pain,—but what slow panic,
Gouged these chasms round their fretted sockets?
Ever from their hair and through their hand palms
Misery swelters. Surely we have perished
Sleeping, and walk hell; but who these hellish?*

*These are men whose minds the Dead have ravished.
Memory fingers in their hair of murders,
Multitudinous murders they once witnessed.
Wading sloughs of flesh these helpless wander,
Treading blood from lungs that had loved laughter.
Always they see these things and hear them,
Batter of guns and shatter of flying muscles,
Carnage incomparable, and human squander
Rucked too thick for these men's extrication.*

*Therefore still their eyeballs shrink tormented
Back into their brains, because on their sense
Sunlight seems a blood-smear; night comes blood-black;
Dawn breaks open like a wound that bleeds afresh.
Thus their heads wear this hilarious, hideous,
Awful falseness of set-smiling corpses.
Thus their hands are plucking at each other;
Picking at the rope-knouts of their scourging;
Snatching after us who smote them, brother,
Pawing us who dealt them war and madness.*

Soldaten verloren hun spraak, trilden oncontroleerbaar, leden aan nachtmerries en hartkloppingen: *soldier's heart*. De Duitse artsen noemden deze toestand *Schreckneurose*, de Britten spraken van *shell shock* (men meende dat druk van explosies het zenuwstelsel beschadigde). Generaals waren sceptisch en dachten aan voorgewende ziekte en wilswakte. Sommige psychiaters gaven degeneratie de schuld, immers krankzinnigheid kon mensen van stevige mentale constitutie niet treffen. Naarmate de oorlog vorderde kon het beeld van ingebeeelde ziekte steeds minder volgehouden worden, en het ging steeds meer schuren om de helden die voor het Vaderland vochtten, als gedegenereerden af te schilderen.

Steeds duidelijker werd het, dat als de stress maar groot genoeg was, ook de sterkste geesten konden bezwijken. Trauma en geestesziekte werden met elkaar in verband gebracht, en Freudiaanse theorie hielp om de transformaties van pijn en angst naar fysieke symptomen te begrijpen. De psychologische draai kwam her en der naar voren in toepassing van psychologische behandeling, zoals door de Engelse neuroloog W.H. Rivers, die in Craiglockhart onder andere de dichters Siegfried Sassoon en Wilfred Owen behandelde met Freudiaanse psychotherapeutische technieken.

Elders waren behandelingen minder sympathiek: psychiaters gebruikten sterke elektrische stromen om pijnschokken aan hun patiënten toe te dienen om ze te prikkelen hun symptomen op te geven. Behandeling was erop gericht angst en pijn aan te jagen, om de wil te overwinnen. Ook de Weense professor Wagner-Jauregg paste deze 'behandeling' toe, wat hem na de oorlog op een aanklacht door veteranen voor oorlogsmisdaden kwam te staan. Met hulp van een ondersteunende verklaring van Freud die hem van schuld vrijpleitte, werd hij vrijgesproken (later zou Wagner-Jauregg zich na de Anschluss bij de Nationaalsocialisten aansluiten en zijn best doen de psychoanalyse uit te roeien als een voorbeeld van gedegenereerde wetenschap).

8) 1916 - Vernieuwingen in de krankzinnigenzorg

In 1916 vonden twee belangrijke vernieuwingen plaats: gestichtsoptname op basis van medische indicatie werd mogelijk, en de eerste extramurale voorziening voor geestes- en zenuwzieken werd geopend, in de vorm van het gemeentelijke consultatiebureau in Amsterdam. De invoering van de aangewezen of sanatoriumafdeling betekende dat voor opname geen rechterlijke machtiging was vereist. Patiënten bleven daarmee gevrijwaard van het (juridisch) etiket 'krankzinnig', terwijl psychiaters voor opname niet afhankelijk waren van de rechter. De ontwikkeling hiervan kan niet los gezien worden van de verbreding van het psychiatrische werkveld die in de vorige aflevering werd opgemerkt: de 'nerveuze samenleving' bracht nieuwe idiomen van mentale ontregeling met zich mee, en het onderscheid tussen genetisch-biologische krankzinnigheid en functionele neurosen (neurasthenie) leverde een nieuw werkveld op voor neurologen en psychiaters buiten het gesticht, in zelfstandige praktijken en sanatoria.

Oosterhuis en Gijswijt-Hofstra onderscheiden nog twee andere belangrijke gebieden waarop verbreding optrad, namelijk in de ontwikkeling van de academische psychiatrie en op het grensvlak met verslaving, criminaliteit, en pedagogie.

In de NVvPN was er ruime aandacht voor drankzuchtigen, niet in het minst vanwege de frequentie waarmee lijdende aan alcoholische delieren werden heropgenomen. De status van alcoholmisbruik als zedelijk dan wel medisch probleem, en het vraagstuk van de zin van behandeling onder dwang, stonden toen al ter discussie. In 1891 was reeds het sanatorium voor drankzuchtigen Hoog-Hullen opgericht, en in 1909 werd het eerste consultatiebureau voor alcoholisten geopend in 1909.

In 1906 had J. Kat, eerste geneesheer van het Rijkskrankzinnigengesticht te Medemblik, in een rapport opgesteld op initiatief van de Nederlandsche Vereeniging tot Afschaffing van Alcoholhoudende Dranken samen met de NMG, gesteld dat drankzucht een geestesziekte was die bij voorkeur in speciale herstellingsoorden behandeld moest worden. Rond de kwestie van dwang werd in de vereniging een discussie gevoerd, die onbeslist bleef, hoewel iedereen beaamde dat vrijwillige behandeling de voorkeur verdiende.

Dit werd in 1912 ook als formeel standpunt naar buiten gebracht, waarbij nog werd vooruitgezien naar de relatie met criminaliteit en de komende 'psychopatenwetten'. De term psychopaat was sinds 1900 ingeburgerd als omschrijving van een persoon die aangeboren (denk aan Morel) antisociaal en crimineel of daaraan grenzend gedrag vertoonde. De NVvPN uitte over deze wetten tevredenheid vanwege de erkenning van het bestaan van niet-krankzinnige geesteszieken onder de criminelen, en men pleitte voor psychiatrisch onderzoek bij elk delict 'waarvan de ervaring leert, dat het veelvuldig met psychopathie in verband staat'.

De meningen over het begrip toerekenbaarheid liepen uiteen (zoals nu nog). Kinderen en jeugdigen vormden ook een grote groep die speciale aandacht behoefde. Reeds in 1902 had een NVvPN commissie opgemerkt dat de aanzienlijke groep idioten en imbecielen tot 16 jaar niet in het krankzinnigengesticht thuishoorde, maar in speciale inrichtingen en scholen. De aandacht voor deze kinderen stond sowieso in de actualiteit met de leerplicht van 1901 en de kindwetten van 1905. De activiteiten van de vereniging in deze richtingen waren echter vooral theoretisch.

Men onderschreef principes van mentale hygiëne en preventie meer in woord dan in daad, maar een voorbeeld van actie was de medewerking aan de [August Hermann Francke-school van Daniël Zwiep](#), gericht op de opvang en scholing van verwaarloosde kinderen, in de volksmond al gauw de 'Psychopatenschool' geheten. Vanaf de aanvang daarvan werden aanmeldingen ook door een psychiater beoordeeld, zodat alleen jongens met duidelijke psychopathische neigingen zoals onevenwichtigheid, leugenachtigheid, en gebrek aan moreel besef toegelaten werden.

Afbeelding: het sanatorium voor dronkzuchtigen Hoog-Hullen

9) 1916 - Een Amerikaanse enquête over sterilisatie

In de vorige afleveringen werd al gewag gemaakt van de overbevolking en daarmee samenhangende verslechtering van de condities in de gestichten. Industrialisering en verstedelijking verhoogden de druk alleen maar, en leidden tot toenemende druk naar preventieve maatregelen, waarvan de mentale hygiëne beweging een voorbeeld was. In Nederland nam aan het einde van de 19^e eeuw de politieke invloed van links-liberalen, confessionele en socialisten toe, die armoede, ziekte en gebrek meer als sociale problemen van een moderniserende maatschappij zagen i.p.v. als individuele problemen voortkomend uit morele tekorten.

De noodzaak van een actievere overheid bij onderwijs, arbeid, huisvesting en gezondheid werd breder geaccepteerd, wat weerspiegeld werd in sociale wetgeving. Zoals in andere landen vormde de opkomende wetenschap van statistiek een fundament hiervoor: als je wilt ingrijpen in de maatschappij, moet je wel weten wat je doet en welk verschil je maakt (deze ontwikkeling zou ook een belangrijke invloed hebben op de ontwikkeling van de psychiatrische nosologie, waarover meer in de volgende aflevering). Organisaties zoals de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen lieten studies uitvoeren over werkloosheid, ziekenfondsen en armenzorg. De basis voor de Nederlandse psychohygiënische beweging werd in 1924 gelegd toen een groep psychiaters aangevoerd door Bouman de Vereniging ter Bevordering van de Geestelijke Volksgezondheid oprichtten, waarover meer in de volgende aflevering. Als u eerder alles wilt weten over de psychohygiënisten, lees dan het prachtige proefschrift van de Goei [hier](#).

In Amerika ging men eerder al voortvarend te werk, leidend tot controversiële initiatieven, die we nu als onethisch beschouwen. Vanaf 1909 was het in Californië aan gestichtsartsen en gevangenisdirecteuren toegestaan om een patiënt te 'aseksualiseren' als dit zijn of haar fysieke, mentale of morele conditie zou verbeteren. In 1917 werden clausules toegevoegd om het bereik uit te breiden, van 'erfelijke krankzinnigheid of ongeneeslijke chronische manie of dementie', naar 'geestesziekte die geërfd kan zijn en waarschijnlijk doorgegeven wordt aan nakomelingen'. Na aanvankelijke sporadische toepassing groeide het aantal sterilisaties naar meer dan 2000 in 1921.

Volgens Whooley was eugenetica, gebaseerd op het 'sociaal Darwinisme van Francis Galton (neef van Charles Darwin) en Herbert Spencer, meer een elitaire sociale beweging. Geestesziekte en 'feeble-mindedness' waren uitingen van genetische degeneratie die bijdroegen aan diverse sociale problemen. Psychiaters waren verdeeld over de vraag of e eugenetica moesten steunen. Enerzijds bood de degeneratietheorie een verklaring voor het falen van de behandelingen in de gestichten, maar anderzijds stond het op gespannen voet met de multicausale visie van Meyer's psychobiologie. In 1916 zond de arts [John Randolph Haynes](#), een centraal figuur in de beweging voor eugenetische hervormingen, een enquête uit naar gestichten, en hervormingshuizen.

Onder de 275 reacties was veel steun voor sterilisatie. De arts G.A. Smith van Islip State Hospital schreef: *"Personally, I am very much in favor of the sterilization of certain defectives, especially cases of dementia praecox, epileptics, chronic alcoholics, and subnormal mental individuals. I believe this procedure would be to the best interests of society and that every inmate as indicated above should be sterilized before discharged."*

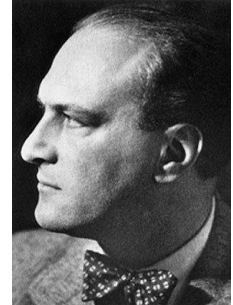
Charles Bancroft, president van de APA, relativeerde: *“Hoewel erfelijke invloeden krachtige etiologische factoren in het verschijnen van krankzinnigheid zijn, moet niet teveel gewicht gegeven worden aan de zogenaamde stigmata van degeneratie.”*

In de pagina's van de AJP werd gewaarschuwd tegen het nemen van zulke drastische maatregelen op basis van zo weinig wetenschappelijk bewijs, en er werd gewezen op het gevaar van de koppeling met racistische en nationalistische sentimenten. De reactie op eugenetica in de VS bleef ambivalent: sommige leidende figuren toonden interesse, maar het bleef één tak aan de veelkleurige boom die gevormd werd door de psychobiologie.

10) 1920 - Das Kabinett des dr. Caligari

Duitsland was na de Eerste Wereldoorlog een gebroken, getraumatiseerd land. 4 Miljoen Duitsers waren gestorven tijdens de oorlog, meer dan een half miljoen stierven van hongersnood na de oorlog. Het had volgens de overwinnaars de *Alleinschuld* aan de oorlog, werd veroordeeld tot het betalen van torenhoge herstelbetalingen en verloor een zevende van het grondgebied. Binnenlands braken opstanden en muiterij uit en dreigde burgeroorlog. De keizer trad af en vroeg in Nederland asiel aan. Onder een onrustige gesternte werden in januari 1919 voor het eerst vrije verkiezingen gehouden, waarna de Weimar Republiek een feit werd.

In deze tijd waarin het Duitse volk neerslachtig inwaarts keerde zag de eerste Duitse Expressionistische film, *Das Kabinett des Dr. Caligari*, het licht. Met hoekige, schaduwrijke decors schiep de film een dreigende, nachtmerrie-achtige sfeer. Het verhaal was geschreven door Hans Janowitz (foto) en de pacifist Carl Mayer als een reactie op de onbegrensde regeringsmacht die de oorlog had veroorzaakt en onderhield. In de film wordt een gestichtarts, Caligari, geïntroduceerd, die hypnotische macht bezit over Cesare, een somnambulist die al 24 jaar slaapt, en alleen wakker wordt op bevel van de arts (en zijn gruwelijke bevelen uitvoert).

De arts staat symbool voor onvermijdelijke en terugkerende, boosaardige autoriteit, die subjecten tot onmenselijke daden drijft, en zelf buiten schot blijft. Met *Das Kabinett des Dr. Caligari* was de toon gezet voor de verbeelding van waanzin in de film, en de rol van psychiaters daarin als personen met bijzondere toegang tot en controle over het innerlijk, en daarmee over de wil. Andere film 'tropes' geassocieerd met psychiaters zijn eveneens herkenbaar: de kwaadaardige, machtsbeluste autoriteit, de wetenschapper die zich te ver laat voeren door zijn nieuwsgierigheid, en natuurlijk de psychiater die zelf waanzinnig is.

Er zijn legio mooie stukken aan deze film gewijd, hier een selectie:

- <https://theartistsjob.weebly.com/artmusings/descent-into-madness-the-cabinet-of-dr-caligari>
- <https://www.karger.com/Article/FullText/507192>
- <https://www.dw.com/en/100-years-ago-premiere-of-the-cabinet-of-dr-caligari/a-52546831>
- <https://americanmentalhealthfoundation.org/2013/01/psychiatry-films-from-amhf-the-cabinet-of-dr-caligari-1920-remade-1992/>

Maar verreweg de beste optie is natuurlijk om [de film te zien](#). Veel kijkplezier!

